

ELS SIS CONCEPTES BÀSICS DE LA FONÈTICA
EN QUATRE DICCIONARIS
(*DGLC, DCVB, GDLC I DIEC*)*

1. INTRODUCCIÓ

En la part de la lingüística que estudia el vessant sonor del llenguatge, les nocions fonamentals són les que indiquen parts (1a) i les que expressen unitats o conceptes derivats d'unitats (1b):

1. Nocions fòniques fonamentals
 - a. Parts: *fonètica, fonologia* i *entonació* (o *prosòdia*)¹
 - b. Unitats (o nocions derivades d'unitats): *fonema, allòfon* i *tonema* (o *prosodema*)

Quan un estudiant reflexiu d'una Facultat de Filologia s'enfronta a eixos conceptes, es formula uns quants interrogants. Pel que fa a les parts, les primeres preguntes són saber què estudia la fonètica, la fonologia i l'entonació. En eixa operació, hem d'aclarir com hem de delimitar els objectes d'estudi d'eixes disciplines. També hem de precisar quina relació hi ha entre els tres objectes d'estudi. En concret, quin concepte representa el tot i quin és el criteri que permet dividir el tot en dos parts? Solem creure que l'entonació forma part de la fonètica, però els estudiants no saben si la fonètica i la fonologia són nocions independents o conceptes estructurats. De fet, no estan segurs d'una cosa que hauria de ser ben clara: si la fonètica forma part o no forma part de la teoria lingüística. Eixa incertitud deriva del fet que les definicions habituals de la fonètica, la fonologia i l'entonació solen ser poc

* Estic molt agraït a Joan Julià per tots els comentaris que m'ha fet i pels ànims que m'ha donat.

1. Al costat del terme *entonació*, també s'usa *prosòdia*. He fet prevaldre *entonació* perquè deriva de *to*, que és una paraula viva, diversament de *prosòdia*.

clares i precises. Com ara, diversos diccionaris definixen de la mateixa manera la fonètica i la fonologia («estudi dels sons d'una llengua»).

Pel que fa a les unitats, en la tradició la unitat de la part fònica del llenguatge és el *so*. Ara bé, no tots els sons que emetem les persones en la vida quotidiana formen part de l'objecte d'estudi de la lingüística (com ara quan riem, o quan fem un xiulit). Eixa constatació comporta que hem de cercar quin és el criteri que permet delimitar els sons humans dels que ha de tractar el gramàtic. La propietat que permet fer eixa separació és simple i ben coneguda: a la lingüística, només li interessin els sons que usem per a *expressar paraules*. D'una manera més precisa, el gramàtic focalitza aquells sons que tenen la capacitat de *diferenciar paraules*. Així, el so final de *ells són* i *nosaltres som* no solament és diferent a l'oïda humana (*n* contra *m*), sinó que la seua diferència fa que la segona paraula de l'emissió siga diferent (tercera persona del plural, *són*; i primera del plural, *som*). Com que la lingüística no estudia tots els sons que l'oïda humana percep com a sons diferents, sinó només els que la seua diferència aprofita per a diferenciar paraules, la lingüística del segle xx ha creat un concepte més precís que *so*, *fonema*.

Quant al fonema, u pensa que és la unitat de la fonologia i que és una classe de so. En canvi, els manuals donen a entendre que el fonema no és una classe de so, cosa que obliga a formular dos preguntes complementàries: en primer lloc, si els fonemes no són una classe de so, a quina classe d'entitat pertanyen (és a dir, què són?); en segon lloc, com hem de definir un fonema concret? La unitat de l'entonació o prosòdia seria el «tonema» (o «prosodema») i, per tant, cal dir quines propietats fòniques (positives i concretes) caracteritzen eixa noció. L'allòfon pareix una noció subordinada als fonemes, però no la unitat de la fonètica. En conseqüència, ens hem de demanar quina és la unitat de la fonètica. Finalment, a la vista que hi han obres que insinuen que la fonètica no pertanyeria a l'objecte d'estudi de la lingüística, hem de mirar si eixa possibilitat és factible. Ací tenim les observacions anteriors en forma de preguntes:

2. Preguntes fòniques bàsiques
 - a. Què estudia la fonètica, la fonologia i l'entonació, com hem de delimitar els objectes d'estudi d'eixes disciplines i quina relació

- hi ha entre els tres objectes d'estudi? Quin concepte representa el tot i quin és el criteri que permet dividir el tot en dos parts?
- Els fonemes són una classe de so? Si ho són, quina propietat delimita la classe? Si no ho són, a quina classe d'entitat pertanyen i com hem de definir un fonema concret?
 - Què és un «tonema» (o «prosodema»)? És a dir, quines propietats fòniques (positives i concretes) caracteritzen eixa noció?
 - Què és un al·lòfon? És la unitat de la fonètica?
 - La fonètica: pertany a l'objecte d'estudi de la lingüística?

Trobe que la causa dels dubtes dels estudiants universitaris no l'hem de buscar en ells mateixos, sinó fora: en la situació de la teoria lingüística. Si eixa afirmació fóra certa, les limitacions de la teoria actual s'haurien de reflectir, necessàriament, en les definicions dels diccionaris. L'objectiu bàsic d'aquest article és mostrar de quina manera els diccionaris solen caracteritzar les nocions fòniques fonamentals, analitzar les definicions i, en el cas que hi haja alguna deficiència, mirar de solucionar-la. Les quatre fonts bàsiques que usaré són les indicades en (3ad):

3. Fonts bàsiques

- DGLC* = P. FABRA (1932): *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Barcelona, Edhasa.
- DCVB* = A. M. ALCOVER i F. B. MOLL (1926-1968): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 10 vols.
- GDLC* = *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* (1998), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DIEC* = *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1995, 2007): *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona / Palma / València, Edicions 62.
- GCC* = *Gramàtica del Català Contemporani* (2002): dirigida per Joan Solà, Maria Rosa Llorent, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya, Barcelona, Empúries, 3 vols.

El panorama dels diccionaris el completarem amb l'anàlisi d'una gramàtica extensa (3e). A causa de la poca precisió i claror que hi ha en les definicions corrents de les nocions que hem d'estudiar, invertirem l'orde habitual de les investigacions. En compte de primer analitzar i tot seguit donar l'alternativa si hi ha alguna deficiència, actuarem al revés.

2. CONCEPTES BÀSICS: ANÀLISI DE PRECEDENTS

2.1. Aportacions del segle xx: fonema i allòfon

2.1.1. Fonema i allòfon: justificació i definició

Per a poder analitzar bé les definicions dels sis conceptes indicats en 1, convé que situem el nostre objecte d'estudi en l'evolució gramatical i que justifiquem una aportació important del segle xx (el concepte *fonema*). Tradicionalment, moltes gramàtiques han tingut tres parts (*etimologia*, *sintaxi* i *prosòdia*). En eixa divisió, el terme *prosòdia* indica la part de la teoria lingüística que estudia els constituents fònics del llenguatge. Podem trobar l'actuació dita en l'edat mitjana, en el Renaixement i en gramàtiques del segle xix. N'hi ha un exemple medieval en la novel·la *Curial e Güelfa*: la gramàtica consta de «ortografia, etimologia, diassintàstica e prosòdia», II, 83);² exemplificarem el Renaixement amb la gramàtica llatina d'Andreu Sempere (de 1560), dividida en tres parts: «etymologia, syntaxi, prosodia». Del segle xix, en posarem tres exemples, que recorren tota la centúria: la gramàtica de Ballot (de 1813), la d'Amengual (de 1835) i la de Bofarull de i Blanch (de 1887). Ara bé, en el segle xix hi ha algun autor que reduïx la prosòdia a l'estudi de l'entonació (com ara Petit i Aguilar, 1829). Eixa variació exigia un nom per al conjunt dels mitjans fònics d'una llengua. Cap al principi del segle xx, el terme usat per a indicar el conjunt dels mitjans fònics d'una llengua és *fonètica*, que apareix en moltes gramàtiques, com ara la de Fabra de 1912 o la de Fullana de 1915.

Una miqueta més tard, els corrents estructuralistes del primer terç del segle xx varen introduir un concepte crucial, *fonema*, i eixe terme degué comportar la formació del nom *fonologia*, paraula que ja apareix com a part de la gramàtica en el manual de Marvà (de 1932). Com ja hem comentat, la unitat de la part fònica del llenguatge era anomenada *so* en la tradició, terme que apareix profusament en les gramàtiques del passat (i en una part de les actuals). Lògicament, el canvi de *so* per *fonema* només es pot fer si exposem quina limitació té el terme

2. La informació del Curial l'he tret de l'entrada *prosòdia* del DCVB.

tradicional i mostrem que el concepte nou la soluciona. Com hem vist, la insuficiència està en el fet que no tots els sons que emetem les persones en la vida quotidiana formen part de l'objecte d'estudi de la lingüística. El criteri delimitador és la capacitat *d'expressar paraules i diferenciar-ne*. En conseqüència, els fonemes són sons que ens permeten diferenciar paraules.

A fi de precisar la caracterització, afegirem unes observacions. Quan l'emissor parla, es produïx un continuïum fònic, anomenat *tira fònica*. Eixa tira la podem partir o segmentar i, com a conseqüència, la podem allargar i acurtar. Així, la tira fònica de *baixar* és segmentable: *b+a+i+x+a+r*; també podem suprimir segments (*baixà*) i afegir-ne (*baixaré*). Cada segment mínim de la tira fònica que, en una llengua determinada, té la capacitat d'expressar paraules i diferenciar-ne s'anomena *fonema*. Ací tenim una redacció feta pensant en els diccionaris:

1. **fonema** *m.* So no segmentable que, en una llengua determinada, s'usa per a expressar paraules i té la capacitat de diferenciar-ne (*poc ≠ foc, poc ≠ puc, poc ≠ pot*).³

Segons la definició a què hem arribat, les propietats definitòries del fonema són quatre. En primer lloc, els fonemes són sons, que és el valor del radical *fon* en grec. En segon lloc, els sons han de ser no segmentables; així, la pronúncia de *as* la podem partir en dos segments, *a* i *s*. En canvi, eixos dos sons ja no els podem segmentar en sons més reduïts. Les propietats tercera i quarta són permetre l'expressió de les paraules i tindre la capacitat de diferenciar-ne. Els sons de la *e* tancada (*é*) i la *e* oberta (*è*) són fonemes diferents perquè permeten expressar paraules diferents, com ara el nom *set* (*tindre set* en valencià i en català occidental) i l'adjectiu numeral *set* (*set taules*). La reducció a llengües concretes («en una llengua determinada») té en compte que, un so que siga un fonema en una llengua, pot no ser-ho en una altra. Quan tractarem el concepte *fonologia* (§3.1.), arribarem a la cinquena propietat (el fet que el fonema és la unitat de la fonologia).

3. Les tres parelles d'exemples intenten mostrar que, en la paraula *poc*, hi han tres sons no segmentables (*p*, *o* i *c*).

Filant prim, cal dir que, al lingüista, no li interessien només els fonemes. També estudia uns altres sons, que exemplificarem amb dos formes de *tindre*, les de *Tin això* i *Tinc set*. El son nasal de *tin* és prou diferent del que articulem quan diem *tinc*: en *tin*, posem el predors de la llengua damunt de les genives, mentre que, quan pronunciem la consonant nasal de *tinc*, no col·loquem la llengua en les genives, sinó en la part interior del paladar (en la part tova). Eixa diferència articulatòria causa una diferència acústica que és clarament perceptible a l'oïda, com comprovarem si algú pronuncia aïllats els dos sons nasals de *tin* i *tinc* (*nnnnn* contra *ηηηηη*). Cal dir que eixa divergència no és més reduïda que la percebem quan algú pronuncia aïllades les consonants nasals de *són* i *som* (*nnnnn* contra *mmmmm*).

A pesar de la diferència, escrivim amb la mateixa lletra els dos sons nasals de *tin* i *tinc* perquè el de *tinc* no aprofita per a diferenciar paraules. En canvi, seria molt negatiu usar la mateixa lletra per a representar dos sons que tenen la capacitat de diferenciar paraules, ja que no sabríem quan la grafia representa una paraula i quan representa l'altra. I bé, el so nasal de *tinc* és un allòfon del fonema nasal de *tin*. En general, un allòfon és un fonema concret en què hem variat alguna característica articulatòria a fi de pronunciar la paraula en què figura d'una manera més simple. Així, quan diem la paraula *tin*, posem la llengua damunt de les genives, que és la pronúncia normal del fonema que representem amb la lletra *n*. En canvi, quan pronunciem la *n* de *tinc* no posem la llengua en les genives, perquè el so que ve a continuació (que és una [k]: [tínk]) el pronunciem en la part interior del paladar. Per tant, en compte de posar primer la llengua en les genives i després moure-la fins a la part posterior del paladar per a pronunciar el so [k], posem la llengua directament al final del paladar i hi pronunciem els dos fonemes, cosa que ens fa estalviar un moviment de la llengua. Ara bé, la diferència acústica que hi ha entre un fonema i un allòfon no pot causar que el receptor entenga una paraula diferent. Si hi afegim que la variació la sol causar el fonema posterior,⁴ podríem condensar les observacions fetes de la manera següent:

4. El fonema anterior també pot influir, com ara quan l'anglès pronuncia *is* com a [íz], fenomen que també es pot sentir en la comarca de la Vall d'igna.

2. **Allòfon** *m.* Variant articulatòria d'una fonema que té la finalitat de facilitar la pronúncia de la paraula en què figura. La variació depèn especialment del fonema posterior. El grau de la variació té com a límit l'exigència que el receptor no entenga una paraula diferent.⁵

Ben mirat, els conceptes *fonema* i *allòfon* existien en la tradició d'una manera implícita, atès que, en l'escriptura de moltes llengües, les lletres representen com a regla general un fonema, i no els allòfons. Això no obstant, hem de convindre que un concepte implícit és només *mig concepte* i, per tant, cal reconèixer als lingüistes estructuralistes la seua aportació. Tot seguit, estudiarem les definicions que els diccionaris seleccionats proposen per als conceptes *fonema* i *allòfon*.

2.1.2. Fonema: *definicions habituals*

El *DGLC* fa equivaldre *fonema* i *so* i, per tant, neutralitza l'aportació teòrica de l'estructuralisme:

3. **fonema** *m.* So vocal o consonant d'una llengua. (*DGLC*)

El fonema, certament, és un so, però no és qualsevol so: només aquells sons que, en una llengua, aprofiten per a diferenciar paraules. A més, els conceptes *vocal* i *consonant* no deuen intervenir en la definició del fonema perquè són nocions més específiques. En la definició d'un concepte, hem de recórrer a un hiperònim (*cadira: moble que...*), però mai a hipònims (*moble: cadira que...*).

Els redactors del *DCVB* eviten la superposició del seu predecessor, però fan una afirmació (4a) que els lectors difícilment entendran:

4. *Fonema i significació* en el *DCVB*
 - a. **fonema** *f.*, neol. So articulat amb determinada significació.
 - b. **significació** *f.* // 3. Sentit d'una cosa; manera com cal entendre-la.

5. Més enllà de la influència del marc fònic, les variacions purament individuals que hi ha en la manera de pronunciar els fonemes són secundàries (i diria que impedeixen que arribem a una definició simple i eficaç dels allòfons).

Per a saber si els fonemes tenen una «significació determinada», hem de dir quina és la definició dels tèrmins *significat* i *significació*, cosa en què les gramàtiques es comprometen molt poc. Per al *DCVB*, la significació és el «sentit d'una cosa; manera com cal entendre-la» (4b). Fonamentant-me en eixa concepció, en Saragoà (2003: §1.1.1.) vaig proposar que el *significat* o *significació* dels signes de qualsevol sistema de comunicació (lingüístic o no lingüístic) seria 'valor, sentit o utilitat'. Segons la definició del *DCVB*, no és possible que un signe no tinga sentit per dos raons: en primer lloc, perquè una cosa sense sentit és absurda; en segon lloc, els signes també han de tindre significació perquè un signe només és signe si l'interpretem i, fer eixa operació, és recórrer a la «manera d'entendre» eixe signe. Des dels dos matisos que he afegit, tot signe té valor (o utilitat), perquè un signe sense valor (o sense utilitat) seria una inutilitat, i no hi ha cap inutilitat en un sistema de comunicació (com a mínim si està ben fet).⁶ Al *DCVB*, només li va faltar explicitar que, darrere de la «significació» dels fonemes, hi ha la propietat d'expressar paraules i la capacitat de diferenciar-ne.

La proposta del *GDLC* conté un avanç: apellar a la capacitat «distintiva»:

5. **fonema** *m FON* Unitat funcional mínima, distintiva, no significativa, de la segona articulació del llenguatge, és a dir, del nivell fònic. (*GDLC*)

També hi ha algun retrocés. Les definicions han de començar per un hiperònim (*taula: noble que...*), cosa que satisfan el *DGLC* i el *DCVB* (*fonema: so que...*). En canvi, la proposta del *GDLC* lleva la

6. Vet ací les paraules que dic en la gramàtica:

- (i) El procés de comunicació l'aconseguim recorrent a signes, que són unes entitats que es caracteritzen per tindre un significat, que el receptor ha de conèixer. El significat d'un signe és el valor o sentit que té. En la vida quotidiana, els signes són (tal com m'ha proposat David Morell) «una entitat física (visual, sonora, tàctil) que usem per a transmetre informació ràpidament». Així, el fet de portar un anell llis sense ornaments és un signe que indica que la persona que el porta és casada. En el camp concret de la ciència (on els signes s'anomenen conceptes o nocions), el significat és la utilitat que el signe o concepte té dins la teoria en què es troba. (SARAGOÀ, 2003: §1.1.1.)

paraula *so* sense posar cap substitut, de tal manera que no expressen als lectors a quina classe d'entitat pertanyen els fonemes. Mirem quina és la informació que aporten les paraules usades. El primer terme de la definició és útil: el fonema és una «unitat», perquè és un so insegmentable i, per tant, indivisible, simple o elemental. El fragment «la segona articulació del llenguatge o nivell fònic» dóna a entendre que el fonema és la unitat de *tota* la fonètica i, per tant, també de l'entonació o prosòdia.⁷ Per a deduir si el segon terme de la definició és positiu (el fonema és una «unitat funcional»), hem de tindre en compte que la paraula *funció* vol dir 'paper, finalitat'. A la vista d'eixa característica, haurem de convindre que totes les unitats són «funcionals» i, per tant, no diem cap propietat específica del fonema. Per una altra banda, què distingix o diferencia el fonema («distintiu»)? Els lingüistes sabem que el fonema diferencia paraules, però un lector normal i corrent no ho entendrà si no li ho diem. Pel que fa a la darre-ra propietat (el fonema és una «unitat no significativa»), no és adequada si partim de la proposta que fa el *DCVB* de la *significació*. Recapitem. La definició que comentem té dos característiques positives: el fonema és una «unitat» (probablement de tota la fonètica), que es caracteritza perquè és «distintiva», sense expressar què distingix el fonema. Com a conseqüència de suprimir el nom *so*, hi ha una altra absència: saber quina classe d'entitat és el fonema.

La proposta que fa el *DIEC* per al concepte *fonema* partix del *DL*,⁸ obra que explicita la propietat fonamental:

7. La concepció de la lingüística com a «articulació doble» (la lingüística té dos unitats, el fonema —unitat no significativa— i el morfema —unitat significativa—) s'aparta radicalment de la concepció de la tradició. Recordem que, segons «l'articulació doble» (o «la doble articulació», com hom sol dir), la morfologia seria quasi tota la lingüística (tota excepte la fonologia), mentres que, en la tradició, la morfologia ocupa una part molt reduïda (gènere i nombre del nom, temps del verb i concordança de l'adjectiu i del verb). Una diferència tan gran exigix que els usuaris de la concepció nova exposen quines incoherències hi han en la tradicional i com les soluciona eixa proposta. Per una altra banda, hi han molts manuals que practiquen la concepció de la tradició i, alhora, exposen la concepció de les «dos articulacions» sense explicar als lectors que no és compatible amb la que practiquen.

8. El *Diccionari de lingüística* (del Centre de Terminologia Termcat, Barcelona, 1992) ha influït molt en les definicions que el *DIEC* proposa per a conceptes lingüístics, com comprovarem en les nocions gràfiques que analitzarem.

6. **fonema *m***. Unitat mínima de so d'una llengua que, sense estar dotada de sentit, produeix, per commutació, un canvi de significat en un mot. (*DL*)

L'avanç teòric va acompanyat de dos expressions dubtoses. Té sentit afirmar que el fonema és un *so no segmentable i, per tant, mínim*, d'on deriva que és la unitat de la fonologia. En canvi, no he sabut interpretar la construcció inicial (*unitat mínima de so*). Tot seguit, hi ha una altra expressió poc afortunada («sense estar dotada de sentit»), perquè és factible objectar que una cosa que no té sentit és absurda. Probablement, el *DL* es referix al contingut semàntic de les paraules. Però, si és això, convé usar l'expressió adequada. A més, si el fonema és un so (i no una paraula) és previsible que no tinga contingut semàntic. Deixant de banda les limitacions, el fet important és que la proposta del *DL* expressa dos de les tres propietats definitòries del fonema (so insegmentable que pot diferenciar paraules, «unitat mínima de so d'una llengua que [...] produeix, per commutació, un canvi de significat en un mot»). La propietat que falta en 6 és expressar de quina part de la teoria lingüística el fonema és la unitat, absència derivada de l'expressió «unitat mínima de so».

El *DIEC* ha canviat una de les expressions inadequades (de «unitat mínima de so d'una llengua» a «unitat mínima de l'estructura fonètica d'una llengua» —o «unitat mínima de l'estructura sonora d'una llengua» en *DIEC 2*—):

7. **fonema *m***. Unitat mínima de l'estructura fonètica d'una llengua que, sense estar dotada de sentit, produeix, per commutació, un canvi de significat en un mot. (*DIEC 1*) Unitat mínima de l'estructura sonora d'una llengua que, sense estar dotada de sentit, produeix, per commutació, un canvi de significat en un mot. (*DIEC 2*)

En les tres darreres definicions, apareix la construcció *unitat mínima*. Eixes dos paraules: són compatibles? A fi d'aclarir més bé la qüestió, convé que contestem primer a aquesta pregunta: un constituent: pot ser mínim? Un constituent pot contindre diverses unitats (com ara dos fonemes —*el*—, o tres paraules —*una + taula + vella*—); però també és factible que, dins d'un constituent, només hi haja una

unitat (com ara un fonema —en la preposició *a*—, o una paraula —en el subjecte de l'oració *No queda pa*—); resulta, per tant, que un constituent pot ser mínim i no mínim. En canvi, la realitat és diferent en el cas del mot *unitat*. Vegem-ho a poc a poc.

La paraula *un-itat* és un nom derivat de l'adjectiu numeral *u* per mitjà de l'afix derivatiu *itat* (com en *fèrtil + itat*), cosa que explica que la *unitat* tinga les propietats semàntiques de l'adjectiu numeral. Si mirem qualsevol diccionari (com ara el *DGLC*), trobarem que definix eixe adjectiu com a l'origen de tots els numerals cardinals, que formem amb l'operació de sumar: $1 + 1 = 2$, $1 + 1 + 1 = 3$... La unitat també és l'origen dels numerals partitius gràcies a l'operació de dividir: $1 : 2 = mig$, $1 : 3 = un terç$, $2 : 3 = dos terços$... Eixes propietats expliquen que el número *u* és l'origen de qualsevol altre adjectiu numeral (siga cardinal o siga partitiu) i, per tant, és indescomponible, simple o elemental. En canvi, qualsevol altre número és compost i, en conseqüència, és descomponible. I bé, el nom derivat de *u* (*unitat*) no és sinònim de *constituent*, ja que conserva totes les característiques: qualsevol unitat (els fonemes en la fonologia, les lletres en la grafia, les categories sintàctiques en la sintaxi) és simple, elemental o indescomponible, mentre que qualsevol construcció o estructura sempre és descomponible fins que arribem a les unitats que la formen.

Ara, ja podem contestar a la pregunta inicial. Les unitats són mínimes per definició, és a dir, la propietat de ser mínim és *inherent* de les unitats. Eixa característica implica que la construcció *unitat mínima* és del mateix estil que *redolí redó*: l'adjectiu qualificatiu expressa una característica inherent del nom i, per tant, hi ha una *redundància*. Naturalment, de la mateixa manera que no se li ocorre a ningú dir que ha fet un redolí redó, s'esdevé igualment en les definicions ben fetes: no han de ser mai redundants, perquè la redundància comporta dir paraules inútils.

A la vista de la reflexió anterior, convindrem que, des del punt de vista lingüístic, les nou paraules de «unitat mínima de l'estructura fonètica d'una llengua» es poden reduir a quatre: *unitat de la fonètica*, ja que el fonema és una unitat en totes les llengües. La noció que pot ser local (o no universal) no és la del fonema, sinó el fet que un so concret siga fonema o no ho siga en una llengua determinada. Per una al-

tra banda, crida l'atenció que, encara que el terme *fonologia* va lligat al terme *fonema*, el fonema no seria la unitat de la fonologia, sinó de «l'estructura fonètica». És difícil dir si eixa característica està expressada conscientment, perquè més avant trobarem que ni el *GDLC* ni el *DIEC* diferencien els objectes d'estudi de la fonètica i de la fonologia (§2.2.2.).

Pel que fa a la *GCC* (2002), l'índex de matèries no conté l'entrada *fonema*. Eixa absència deu ser una conseqüència del fet que la gramàtica dita no es fonamenta en les nocions *fonema* i *allòfon*, sinó en el concepte anterior a l'aportació dels estructuralistes (*so*), que és massa genèric (§2.1.1.). Així, el primer capítol de la *GCC* es diu *Els sons del català*.⁹

Podríem resumir dient que els tractaments que hem comentat del concepte *fonema* són poc explícits. De les propietats definitòries, n'apareixen dos com a màxim: el fet que els fonemes són sons no segmentables (*a*, *s*, contra *as*) i una de les utilitats (diferenciar paraules).

2.1.3. Allòfon: definicions habituals

El *DGLC* i el *DCVB* no contenen l'entrada *allòfon*, la qual ja apareix en el *GDLC* i en el *DIEC*:

8. **allòfon** *m FON* Variant o modalitat fonèticament regular en què es manifesta un fonema específic. (*GDLC*)
9. **allòfon** *m*. Variant fonètica regular en què es manifesta un fonema en funció del context en què apareix. (*DIEC*)

Com podem veure, les dos definicions van ben orientades, ja que expressen una de les característiques bàsiques dels allòfons (ser variants d'un fonema). També hi ha alguna limitació important. Si els allòfons són «variants d'un fonema», cal explicar quines propietats dels fonemes varien. Eixa absència va unida a dos més: la finalitat del procés (aclarir per a què hem creat els allòfons) i el límit (saber fins a

9. El contingut del capítol va pel mateix camí: *L'univers dels sons* (§1.1.), *Els sons vocàlics del català* (§1.2.1.).

on podem arribar en les variacions).¹⁰ Sense fer les operacions dites, els lectors de la definició difícilment entendran què és un allòfon.

2.2. Fonètica i fonologia: definicions habituals

2.2.1. Concepció inicial: superposició

Ara que ja hem vist per què el concepte *so* és massa genèric i quins són els dos conjunts de sons que tenen interès per a la lingüística (els fonemes i els allòfons de cada fonema, §2.1.1.), estem en unes condicions adequades per a analitzar com definixen els conceptes *fonètica* i *fonologia* els diccionaris esmentats en la introducció. Començarem pel *DGLC*, que tracta el nom *fonètica* en l'entrada dedicada a l'adjectiu *fonètic*:

10. **fonètic -a** *adj.* [...] || *f.* Part de la lingüística que estudia el so articulat, esp. llur evolució històrica; conjunt de sons d'un llenguatge. (*DGLC*)
11. **fonologia** *f.* Ciència dels sons del llenguatge. Part de la gramàtica que tracta dels sons del llenguatge. (*DGLC*)

Les dos propostes tenen a favor que són simples i intel·ligibles. En canvi, si reflexionem trobarem alguna limitació. La més important és fer la mateixa proposta per a caracteritzar la fonètica i la fonologia: estudi del «conjunt de sons d'un llenguatge» i estudi del «so articulat», cosa que es concreta en «els sons del llenguatge». Tanmateix, la lingüística del segle *xx* usa els adjectius *fonètic* i *fonològic* donant a entendre que no són sinònims. Ací en tenim un exemple de la *GCC*:

12. Hi ha casos en què dues vocals fonètiques corresponen a dues vocals fonològiques (*països*), casos en què trobem una semivocal i una vocal fonèticament i fonològicament (*noia*, *iogurt*) i casos en què tenim una vocal i una semivocal fonèticament i fonològicament (*noi*, *feina*). (*GCC*, ps. 129-130)

10. L'apellació al «context» (9) aconsella que exposem quins factors del «context» generen la variació.

La sinonímia entre *fonètica* i *fonologia* (paraules derivades les dos del radical *fon*) podria ser coherent si no existira l'entonació. En eixe cas, u dels dos térmens sobraria. Tenint en compte, però, que les característiques tonals no constitueixen fonemes com a regla general, haurem de convindre que cal un nom per a l'estudi dels fonemes (*fonologia*), un altre per al tractament del to (*entonació* o *prosòdia*) i, finalment, un tercer per al conjunt format per la fonologia i l'entonació, el qual pot ser el nom *fonètica*. I bé, si la fonètica i la fonologia no indiquen el mateix concepte, la diferència que hi haja haurà d'aparèixer en la definició. Pel que fa a la *fonologia*, no pot ser res més que *l'estudi dels fonemes*, terme a què recorria el *DGLC* en alguna definició (com ara en *síl·laba* o *consonant*). Un obstacle amb què devia topar Fabra és haver definit *fonema* com a «so» (§2.1.2., 3), operació que facilita que, en la definició de la fonologia, continuem usant el terme *so* (11).

La segona inadequació és l'expressió «so articulat» (10), que també apareix en la definició que el *DCVB* proposa per a *fonema* (§2.1.2., 4). Pareix una obvietat dir que, si no articulem cap so, no n'emetem cap i, com a conseqüència, tot so humà és articulat. Eixa observació fa pensar que, parlant de les llengües, l'expressió *so articulat* és de l'estil de *neu blanca*: l'adjectiu qualificatiu expressa una propietat que ja té el nucli i, per tant, és redundant. És probable que els gramàtics tradicionals usen l'adjectiu qualificatiu *articulat* pensant en els sons que aprofiten per a diferenciar paraules en una llengua. Però, en eixe cas, no hi ha cap raó per a canviar una formulació clara, senzilla i entenedora per una altra que, des d'un punt de vista objectiu, és redundant.

El darrer interrogant es troba en la segona definició («conjunt dels sons del llenguatge», 10). Si mirem la definició d'unes altres disciplines, pensarem que eixa accepció no és necessària. Així, si diem que la botànica estudia les plantes, no posaren una segona definició que siga «les plantes». En les llengües, però, hi han usos que justifiquen una actuació teòrica particular. Com ara, quan diem *Demà, descriurem la fonètica del valencià* (o *Empar té una fonètica molt bona*) no parlem de cap ciència, sinó de manifestacions particulars de l'objecte d'estudi. Ara bé, eixe ús és secundari, i l'hem de caracteritzar mirant de trobar quins són els trets específics. En els dos exemples citats, parlem, respectivament, de la part fonètica d'una llengua i de les ca-

racterístiques fòniques que té la parla d'una persona, valors que podríem subsumir en aquesta proposta:

13. **fonètica** *m.* 1 [...] **a** Conjunt de fonemes i de contrastos tonals d'una llengua, d'un parlar o d'una persona. *Demà, descriurem la fonètica del valencià. Empar té una fonètica molt bona.*

La mateixa actuació cal tindre en les altres parts de la teoria lingüística. Així, el nom *sintaxi* és l'estudi d'una part de les llengües, però també és aplicable a manifestacions particulars de l'objecte d'estudi: *la sintaxi del balear, la sintaxi de Joanot Martorell*.

El darrer interrogant és una absència: saber si les definicions que comentem inclouen o no inclouen l'entonació. Com que la proposta és poc precisa perquè parla de *sons* sense cap matisació, els lectors no poden saber-ho. Eixa absència i la superposició de la fonètica i la fonologia deuen ser les causes que expliquen per què els estudiants de les Facultats de Filologia no solen saber quina diferència hi ha entre la fonètica i la fonologia, i quina és la part incloent i, correlativament, quina és la inclosa (§1, 2a).

Passem a les definicions del segon diccionari:

14. **fonètica** *f.* Conjunt dels sons d'un llenguatge, i estudi científic d'aquells. (*DCVB*)
 15. **fonologia** *f.* Estudi dels sons del llenguatge. (*DCVB*)

Com podem veure, el *DCVB* manté la superposició entre *fonètica* («Estudi del conjunt dels sons d'un llenguatge») i *fonologia* («Estudi dels sons del llenguatge»). Moll i Sanchis varen fer diverses modificacions a les propostes de Fabra, les unes pertinents i, les altres, no. Eliminen la referència a l'evolució (10 / 14). En això, hi ha una raó de coherència interna: si definim les parts de la teoria lingüística (*sintaxi*, *semàntica*, etc.) sense esmentar l'evolució, haurem d'actuar de la mateixa manera quan caracteritzarem la fonètica. Cal afegir que les llengües no es poden estudiar prescindint de l'evolució. Com ara, les ortografies romàniques són incomprendibles si no mirem el procés que va de l'ortografia llatina a l'actualitat. També separen en entrades diferents l'adjectiu *fonètic* i el nom *fonètica*. Per a decidir quina actua-

ció és coherent, podem observar que la definició que Fabra fa de l'adjectiu («Pertanyent [...] als sons del llenguatge») inclou el valor del nom *fonètica*, tal com explicita el *GDLC* («Relatiu o pertanyent a la fonètica», 16). Ara bé, com que no podem definir un concepte (l'adjectiu *fonètic*) amb un concepte que encara no hem definit (el nom *fonètica*), haurem de concloure que és incoherent posar la definició del nom *fonètica* en l'entrada de l'adjectiu i, per tant, hauríem d'actuar com Moll i Sanchis: definint el nom *fonètica* en una entrada independent.

Al costat d'eixes dos modificacions positives, n'hi han tres més que són dubtoses. Suprimixen el fragment que explicita que la fonètica és una part de la teoria lingüística, cosa que desemmarca el concepte definit.¹¹ No és tampoc positiu posar la definició fonamental (la part de la lingüística: «i estudi científic d'aquells») després de l'acceptació secundària («Conjunt dels sons d'un llenguatge»). En tercer lloc, és redundant afirmar que una ciència (com ara la lingüística) o una part d'una ciència (la fonètica) ha de fer «estudis científics» (14).

2.2.2. Indeterminació

El *GDLC* i el *DIEC* ja donen definicions diferents de la fonètica i la fonologia i, per tant, l'operació que haurem de fer és mirar si la seua proposta aclaria quin és l'objecte d'estudi de cada disciplina. El *GDLC* s'aparta dels predecessors:

16. **fonètic -a** *adj.* 1 [...] Relatiu o pertanyent a la fonètica. 2 *f* 1 Disciplina particular de la lingüística que estudia la realització dels fonemes en totes llurs alternatives analitzables. (*GDLC*)
17. **fonologia** *f* *FON* Disciplina particular de la lingüística que estudia el valor funcional dels sons en les llengües. (*GDLC*)

Hem vist que, encara que en les caracteritzacions del *DGLC* i el *DCVB* hi ha alguna inadequació, els lectors comprenen les defini-

11. Fabra usa ara «part de la lingüística», ara «part de la gramàtica». Convé recórrer sempre a la mateixa expressió, en concret «part de la lingüística», ja que la sintaxi i la semàntica són parts de la teoria lingüística i, en canvi, no solen tindre assignada una part privativa en les gramàtiques.

cions. En canvi, ara no saben entendre-les. En el cas de la fonètica, els lectors no comprenen la caracterització perquè no saben què són les «alternatives analitzables de la realització dels fonemes». En la definició de la fonologia, els lectors no saben a què es referix «el valor funcional dels sons». Si, semblantment als «sons articulats», eixa expressió indica la propietat que tenen els fonemes d'una llengua de diferenciar paraules, hauríem de recórrer a una redacció clara, com ara aquesta:

18. **fonologia** *f.* Part de la lingüística que estudia els sons que, en una llengua determinada, tenen la capacitat de diferenciar paraules (*poc ≠ pot, poc ≠ puc, poc ≠ foc*).

Vist, però, que la descripció anterior correspon al fonema, convinguem que, en un diccionari, és molt més simple dir que la fonologia estudia els fonemes, i els lectors interessats ja buscaran l'entrada *fonema* (que tindran damunt o molt prop). Tornant a l'expressió «valor funcional dels sons», recordarem que el terme *funció* vol dir 'paper, finalitat'. Davant d'això, ens podem preguntar si tot valor no és funcional, ja que és ben dubtós que, com a mínim en la ciència, hi hagen valors que no tinguen un paper assignat. A banda de no comprendre les definicions de 16 i 17, un lector reflexiu veu una altra anomalia: si la definició de la fonètica es fonamenta en els fonemes (16), és esperable que la caracterització de la fonologia actue igual (17). En canvi, no és així. Com que els lectors no han pogut comprendre què és la fonètica i què és la fonologia, es sorprenen que els fonemes, encara que apareixen en la fonètica, són absents en la fonologia.¹²

Excepte en l'eliminació de l'evolució, el *DIEC* reproduïx la proposta que el *DGLC* va fer per a la fonètica (19). En la fonologia, segueix el camí del *GDLC*, però afegint que també estudia les «alteracions sistemàtiques dels sons d'un llenguatge»:

19. **fonètic -a** *adj.* [...] 2 1 *f.* Part de la lingüística que estudia el so articulat; conjunt de sons d'un llenguatge. (*DIEC*)

12. Com a detall menor, les dos propostes que comentem substituïxen l'expressió habitual «part de la lingüística» per «disciplina particular de la lingüística».

20. **fonologia 1 f.** Branca de la lingüística que estudia el valor funcional dels sons en les llengües i llurs alteracions sistemàtiques. **2 fonologia segmental** Fonologia que analitza la parla en segments discrets. **3 fonologia suprasegmental [o fonologia no segmental]** Fonologia que analitza els trets que s'estenen més enllà d'un segment. (*DIEC*)

Com que els lectors no saben què és una «alteració d'un so», ni quines alteracions són sistemàtiques i quines altres no ho són, ni per què la fonologia només estudia les alteracions sistemàtiques, no entenen la definició (20). Per una altra banda, ens podríem preguntar si les expressions «la realització dels fonemes en totes llurs alternatives analitzables» (16) i «les alteracions sistemàtiques dels sons» (20) no representaran la mateixa realitat, encara que el *DIEC* ho posa en la fonologia (20), mentre que el *GDLC* ho col·loca en la fonètica (16). Ben mirat, eixa dualitat podria ser una manifestació de la confusió entre els objectes d'estudi de la fonètica i de la fonologia

Finalment, la definició de 20 usa el terme *fonologia* per a referir-se a l'entonació («fonologia suprasegmental»). Els lectors del diccionari no poden entendre la definició de les «fonologies segmental i suprasegmental» perquè la caracterització de la fonologia ni ha usat (i explicat) la hipotètica oposició «segments ±discrets» ni hi apareixen quins «trets s'estenen més enllà d'un segment». Per una altra banda, el fet que la fonologia incloga l'entonació pareix que ha de tindre la implicació següent: la fonètica no seria cap concepte de la teoria lingüística, contra el que diu la definició («part de la lingüística»). En l'alternativa, mirarem de delimitar la fonologia i l'entonació sense apel·lar a eixa oposició.

Pel que fa a la *GCC* (2002), he trobat l'actuació següent. La primera part del manual es diu «fonètica i fonologia» (ps. 35-462), però no he vist que, en les quatre-centes pàgines d'eixa part, tracte cap de les dos nocions del títol. Com ja hem comentat (§2.1.2.), el primer capítol és sobre «els sons del català», i els capítols posteriors estudien característiques de «les vocals» i de «les consonants». De fet, en l'índex de matèries no hi ha l'entrada *fonètica* i, *fonologia*, només considera dos valors específics («fonologia del mot» i «fonologia de l'enunciat», p. 3324), però no el concepte general. A pesar de no

caracteritzar els conceptes *fonètica* i *fonologia*, usen eixos tèrmins teòrics en l'argumentació (vegeu §2.2.1., 12).

2.3. *L'entonació o prosòdia*

De la mateixa manera que al principi del treball ens hem dotat d'instruments per a analitzar les definicions de la fonètica i la fonologia (§2.1.1.), ara buscarem aïnes per a analitzar les definicions de la *prosòdia*. Hem comentat cap al començament que, al costat de *l'etimologia* i *la sintaxi*, eixe terme ha designat històricament la part de la gramàtica que estudia els mitjans fònics d'una llengua. Això no obstant, els gramàtics han canviat el valor del terme *prosòdia*. Abans de veure'n exemples concrets, tindrem en compte que, en la comunicació lingüística oral, tot no són fonemes i combinacions de fonemes. En efecte, a l'hora de pronunciar un fonema (o un grup de fonemes) podem introduir tres variacions: el podem pronunciar en un grau d'agudesa elevat o baix (i° / i_i), en una intensitat alta o baixa (I / i), i en una duració llarga o curta (iii / i). La suma d'eixes tres variacions (III° / i_i) desemboquen en les característiques que, en la llengua del carrer, anomenem *to*. I bé, si quan parlem tenim per una banda la producció de cada fonema i la seua combinació; per una altra banda, si resulta que podem contrastar els fonemes del discurs segons siga el grau d'agudesa, d'intensitat i de duració, és comprensible que els gramàtics hagen buscat un terme per a expressar el contrast de fonemes. Així, hi hauria la fonologia (estudi de la producció i la combinació de fonemes) i l'entonació o prosòdia (estudi del contrast de fonemes segons el grau d'agudesa, d'intensitat i de duració). Pel que fa a la fonètica, seria el conjunt format per la fonologia i l'entonació.

El fet de dedicar una part de la gramàtica a la producció i combinació de fonemes i reduir la *prosòdia* al contrast tonal de fonemes ja apareix al principi del segle XIX (en 1829). Actua així Joan Petit i Aguilar, que era un gramàtic que intentava racionalitzar la teoria lingüística tant com podia.¹³ El nostre autor posa com a primera part de la

13. Jordi Ginebra (1998) ha fet un estudi sobre el conjunt de la gramàtica de Joan Petit i Aguilar.

gramàtica «l'ortologia», que estudia «els sonidos vocals y consonants» (p. 122). En segon lloc, ve l'ortografia, que tracta el vessant gràfic dels sons o fonemes, és a dir, l'ús de les lletres (p. 125). En tercer lloc els lectors de Petit i Aguilar troben la «prosòdia», «que enseña quin *Tó*, u *Tenòr*, és deu donar á la única sílaba dels *Mono-sílabos*, y á cada una dels *Poli-sílabos*» (p. 253). Un segle més tard (en 1932), n'hi ha un exemple ben semblant en la gramàtica de Marvà. El primer capítol del manual (titulat «fonologia») estudia els fonemes i la seua combinació, mentre que el darrer capítol (titulat «prosòdia») comença per tractar una de les manifestacions de l'entonació, la dualitat «síllaba tònica i síllabes àtones», oposició a què afegix temes fònics diversos.

Mirem ara si l'emmarcament històric que hem traçat ens ajuda a entendre les definicions de la prosòdia del segle xx. Ací tenim la proposta de Fabra:

21. **prosòdia** *f.* Part de la gramàtica que tracta de la pronunciació, esp. quant a la quantitat de les síllabes i de l'accent. (*DGLC*)

La primera part de la definició arreplega el valor històric, ja que en «la pronunciació» entren tots els mitjans fònics d'una llengua. En canvi, la segona part ja apunta al to. La primera expressió usada («quantitat de les síllabes») deu ser deutora de les gramàtiques llatines, que es referien amb la «quantitat» a les vocals llargues i les vocals curtes, és a dir, la duració de les vocals. La segona expressió podria vindre dels manuals del castellà, on és prou corrent que la paraula *accent* (que indica un signe gràfic) s'aplique al concepte fònic *síllaba tònica* (que representa les síllabes més intenses, més agudes i més llargues, en oposició a les *síllabes àtones*). Moll i Sanchis només s'aparten de Fabra en detalls de redacció:

22. **prosòdia** *f.* Part de la gramàtica que tracta de la pronunciació, i especialment de la quantitat síllàbica i de l'accent. (*DCVB*)

No cal dir que, sense la mirada històrica que hem fet, no hauríem entès per quina raó els dos diccionaris comentats fan dos definicions diferents de la prosòdia i posen en primer lloc aquella que equival a la

fonètica. És probable que els redactors del *GDLC* i del *DIEC* no hagen tingut en compte l'evolució de les gramàtiques i, entre això i l'ús inadequat de la paraula *accent*, s'han produït efectes negatius, com comprovarem tot seguit:

23. **prosòdia** *f* 1 GRAM Segons la gramàtica tradicional, part de la gramàtica que ensenya la recta accentuació i pronunciació dels mots. (*GDLC*)

Allà on el *DGLC* i el *DCVB* reflectixen la concepció històrica i la variació terminològica contemporània, la definició anterior fa dos alteracions: suprimir la quantitat sil·làbica i posa «l'accentuació dels mots» davant de «la pronunciació dels mots». El resultat d'eixes variacions fa pensar als lectors que la prosòdia tracta dos camps: en primer lloc, com posar l'accent quan escrivim; en segon lloc, com es pronuncien les paraules. De la fonètica i l'entonació (21, 22), hem passat a l'accentuació (gràfica) i la fonètica (23). Per una altra banda, podem observar que una concepció inexistent (la de 23) és atribuïda a la «gramàtica tradicional». Finalment, hi ha una alteració estranya: allà on les propostes del *DGLC* i del *DCVB* parlen de la «gramàtica», sense cap restricció, el diccionari de l'Enciclopèdia posa la definició en la normativa lingüística («la recta accentuació»).

En el concepte *prosòdia*, el *DIEC* ha donat com a bàsica la definició del *GDLC*, però amb alguna variació. La construcció *la recta accentuació* és un arcaisme extraordinari, tant per la posició de l'adjectiu qualificatiu com per la forma: en una expressió natural, tothom diria *l'accentuació correcta*. A més, la construcció *la recta accentuació* té poc de sentit, perquè ¿hi ha algú que ensenye a accentuar d'una manera incorrecta? Potser per la suma dels dos factors, el *DIEC* ha modificat la proposta del *GDLC*:

24. **prosòdia** en *DIEC* 1 i *DIEC* 2
 a. *f*. Branca de la gramàtica normativa que tracta de l'accentuació i la pronunciació dels mots. | Branca de la fonologia que estudia els trets fònics que afecten segments més extensos que els fonemes. | Conjunt de característiques que afecten l'accent, l'entonació i la durada dels fonemes en una llengua. (*DIEC* 1)

- b. 1 1 f. *Branca de la gramàtica normativa que tracta de l'accentuació i la pronunciació dels mots.* 1 2 f. *Branca de la fonologia que estudia els trets fònics que afecten més d'un segment, com ara l'accent, l'entonació, la durada o l'harmonia vocàlica.* 2 1 f. *Conjunt de característiques que afecten l'accent, l'entonació i la durada dels fonemes en una llengua. (DIEC 2)*

Tal com hem vist repetidament (definicions de 10, 11, 19, 20, 21, 22 i 23), les gramàtiques i els diccionaris definixen les parts de la teoria lingüística o bé com a «part de la lingüística», o bé com a «part de la gramàtica». En canvi, l'expressió «branca de la gramàtica normativa» és realment llampant. La segona accepció de 24 és una conseqüència de substituir la «quantitat i l'accent de les síl·labes» (21, 22) per uns «segments ±discrets», concepte hipotètic que, tal com hem vist més amunt (§2.2.2., 20), ha permès posar la prosòdia dins de la fonologia. Finalment, la tercera accepció de 24 no és diferent de la segona: és la formulació que correspon al *DGLC* i el *DCVB*, per bé que posant «l'accent» davant de «l'entonació» i introduint «la durada» al costat de «l'entonació», com si la duració no fóra u dels components de l'entonació.

Resumim. En l'evolució de la teoria lingüística, el terme *prosòdia* ha passat, de designar el conjunt de la fonètica, a indicar una part específica (l'entonació), variació que reflectixen les definicions d'una part dels diccionaris (21, 22). Per una altra banda, l'entonació es caracteritzava amb una terminologia poc adequada: en compte de parlar de *el grau d'intensitat, d'agudeses i de duració en què pronunciem els fonemes d'un discurs*, hom recorria a «la quantitat i accent de les síl·labes». El fet de no tindre en compte eixos dos factors ha conduït a una definició incomprendible (mescla de l'accent —gràfic— i la fonètica, 23), a la qual s'han afegit dos accepcions innecessàries (i molt confuses per als lectors —24—, siga per nocions que els lectors no entenen —«els trets fònics que afecten segments més extensos que els fonemes»—, o siga per incoherències internes —«l'accent, l'entonació i la durada dels fonemes»—).

Pel que fa a la *GCC*, dedica els dos darrers capítols de «la fonètica i la fonologia» a «l'accent» (el 10) i «l'entonació» (el 11). No cal dir

que el primer capítol tracta la *síl·laba tònica*, expressió que l'autor també usa (ja en la primera pàgina, p. 347). El fet que el manual que comentem no s'encare als conceptes més generals de la fonètica impossibilita que, ara, els conceptes *síl·laba tònica* i *síl·labes àtones* apareguen com a una manifestació particular de l'entonació. L'objecte d'estudi del capítol de «l'accent» està format per les paraules, «el grup clíctic», «el sintagma fonològic», «el sintagma d'entonació» i «l'enunciat fonològic». Quant al capítol dedicat a «l'entonació», considera els contrastos tonals de les oracions.

2.4. *Conclusions sobre els conceptes bàsics*

La lingüística tradicional pren com a unitat de la fonètica el *so*. Com que eixa noció no delimita els sons humans que formen part de l'objecte d'estudi de la lingüística, els corrents estructuralistes del principi del segle xx varen introduir dos nocions: els fonemes i els al·lòfons de cada fonema. El terme *fonema* ha comportat la creació del nom *fonologia*. Al costat d'eixa variació teòrica, s'havia produït prèviament un canvi terminològic: la paraula que designava l'estudi dels mitjans fònics d'una llengua, *prosòdia*, havia tendit a reduir-se a l'entonació, cosa que degué contribuir a escampar el nom *fonètica* per a designar el conjunt de les característiques fòniques de les llengües. Els dos processos dits (la innovació teòrica i la variació terminològica) deuen haver sigut independents l'u de l'altre.

Encara que les propietats definitòries dels conceptes *fonema* i *al·lòfon* ni són difícils ni sobretot són desconegudes, apareixen d'una manera molt fragmentària en les definicions (§2.1.2. i §2.1.3.), potser perquè les gramàtiques usen moltes nocions o bé sense definir-les, o bé definint-les d'una manera molt intuïtiva (com ara quan hom afirma que l'adjectiu acompanya el nom, caracterització que és aplicable a quasi totes les categories sintàctiques).

El fet de caracteritzar els conceptes fonamentals de la lingüística d'una manera poc ordenada i poc metòdica ha facilitat que els diccionaris definixquen deficientment els conceptes *fonètica* i *fonologia*, la descripció dels quals sol oscil·lar entre la sinonímia (§2.2.1.) i unes ca-

racteritzacions incomprensibles per als lectors perquè usen unes paraules que, encara que els lectors coneixen, no saben com interpretar-les en la definició (§2.2.2.).

Finalment, la substitució terminològica del terme *prosòdia* per *fonètica* ha fet que, inicialment, les definicions de la prosòdia foren xocants per als lectors (indicaria la fonètica i, especialment, l'entonació, §2.3., 21 i 22). A la llarga, eixa dualitat teòrica ha derivat cap a definicions que no s'entenen per incoherències internes, les quals podrien ser un efecte de no tindre en compte l'evolució teòrica (§2.3., 23 i 24).

3. FONÈTICA, FONOLOGIA I ENTONACIÓ: ALTERNATIVA

3.1. Definició de les tres nocions

3.1.1. Fonètica i fonologia

A mesura que hem fet l'anàlisi de les definicions dels quatre diccionaris seleccionats, hem intuït quina és la proposta que apareixerà en aquesta secció i, ara, mirarem d'exposar les idees d'una manera ordenada i metòdica. Començarem l'alternativa recordant quina és la utilitat del terme *fonètica*. Tenint en compte que en l'estudi dels mitjans fònics d'una llengua hi ha dos parts diferents (la producció i combinació de fonemes, i el contrast de fonemes pel que fa al to), és molt còmode reservar el terme *fonètica* per al conjunt i aplicar les paraules *fonologia* i *entonació* a cada una de les parts. Eixe és el camí que he seguit en Saragossà (2003: §1.6.3.) i, ací, em limitaré a reproduir bàsicament les definicions que hi ha.

La fonètica és la part de la teoria lingüística que estudia el conjunt de mitjans sonors (o fònics)¹⁴ que permeten exterioritzar l'ús d'una llengua, de tal manera que la informació de l'emissor arribe fins al receptor. Com ja hem comentat, quan l'emissor parla, es produïx una tira fònica, que podem partir o segmentar (*baixar* / *b+a+i+x+a+r*) i, com a conseqüència, la podem allargar i acurtar (*baixar* / *baixà* / *bai-*

14. El fet que els mitjans siguin sonors comporta que afecten el sentit de l'oïda.

xaré). Cada segment mínim de la tira fònica s'anomena *fonema*. Els fonemes són sons que, en una llengua determinada, aprofiten per a expressar paraules i tenen la capacitat de diferenciar-ne. Així, si en sentir *poc* i *pot* percebem dos mots diferents és gràcies al fet que, encara que eixes paraules tenen els dos fonemes inicials idèntics (*po*), el tercer és diferent, representat respectivament per les lletres *c* i *t*.

La part de la fonètica que estudia els fonemes s'anomena *fonologia*. Podem estudiar els fonemes de dos maneres: de quina forma articulem o produïm cada fonema i com els combinem quan parlem. La fonologia que analitza com produïm cada fonema s'anomena *paradigmàtica*, mentre que, l'altra, la qualifiquem de *sintagmàtica*. Com a exemple d'articulació, podem dir que els lingüistes solem dir que el fonema *b* és bilabial (ajuntem els dos llavis), oclusiu (hi ha un tancament o oclusió seguit d'una explosió) i sonor (quan l'aire passa per la laringe, vibren les cordes vocals). Cal dir que l'orde en què combinem els fonemes és pertinent. Com ara, en *part* i *prat* hi han els mateixos fonemes, però expressen paraules diferents perquè canvia l'orde; igual en *os* i *so*, etc.¹⁵

3.1.2. L'entonació

En la fonètica sintagmàtica, no tenim només fonemes. Ho despleguem inductivament. Si comparem les paraules *treballàrem* i *treballarem*, veurem que hi han els mateixos fonemes i en el mateix orde, però expressen paraules diferents. Eixa distinció s'explica tenint en compte que, en la tira fònica, podem pronunciar els fonemes en una intensitat i una agudeses més alta o més baixa, i en una duració més llarga o més curta. En el cas de *treballàrem*, pronunciem en més intensitat, agudeses i duració els dos fonemes de *lla*, mentre que, en *treballarem*, són els tres fonemes de *rem* els que pronunciem més fort.

15. La manera de percebre els fonemes forma part de la fonologia sintagmàtica. La discrepància entre la producció de l'emissor (fonologia paradigmàtica) i la percepció del receptor (fonologia sintagmàtica) deriva del fet que els fonemes no els percebem aïllats (d'u en u), sinó gràcies a les síl·labes, que ja són una combinació de fonemes. Un exemple de característica auditiva és la dualitat «agut i greu», com ara la *i* (so agut) i la *u* (so greu).

La intensitat, agudesa i duració en què pronunciem els fonemes d'un discurs s'anomena *entonació*, característiques que no només apliquem a les paraules, sinó també a les oracions (1bc) i a més construccions sintàctiques (1dg):

1. Aplicació de l'entonació a paraules (a) i a construccions sintàctiques (oracions: b/c; modificadors qualificatius contra atributius: d/g)
 - a. {treballàrem / treballarem}
 - b. *Viu ací al costat*
 - c. *Viu ací al costat?*
 - d. *Els comerciants de Vila-real que han fet vaga diuen que tenen raó*
 - e. *Els comerciants de Vila-real, que han fet vaga, diuen que tenen raó*
 - f. *El vigilant cansat es va adormir a poc a poc*
 - g. *El vigilant, cansat, es va adormir a poc a poc*

L'entonació de (1b) comunica al receptor que l'oració és enunciativa, mentre que la de (1c) li expressa que és una pregunta. Per una altra banda, l'oració de (1d) no parla de tots els comerciants de Vila-real, sinó només d'aquells que han fet vaga. En canvi, la de (1e) sí que es referix a tots els comerciants de Vila-real. Podríem concloure dient que l'entonació és la part de la fonètica que estudia el contrast que hi ha entre els fonemes que diem quan parlem des de tres punts de vista: l'agudesa, la intensitat i la duració.¹⁶

La fonologia és prèvia a l'entonació, ja que la fonologia estudia com formem i com combinem els fonemes, i l'entonació treballa amb el resultat d'eixes operacions. És a dir, l'entonació no té cap unitat pròpia, vist que opera amb la unitat de la fonologia (contrasta fonemes), a la qual afegix més característiques fòniques. Reduïm-ho a un quadre:

2. Fonètica
 - a. Segmental o fonologia. La unitat és el fonema, que és el segment mínim que expressa paraules i en pot diferenciar: {baixar – baixaré – baixà}; {part/prat}; {pes / bes / mes / mos}.

16. El grau d'agudesa habitualment és correlatiu del grau d'intensitat: a més intensitat, més agudesa. També el grau de duració sol acompanyar les dos característiques anteriors (quan la intensitat és forta i l'agudesa és alta, el fonema sol ser més llarg).

- b. Suprasegmental o entonació. Contrasta els fonemes d'una tira fònica des de tres punts de vista: la intensitat, l'agudesia i la duració: {*pensa / pensà*}, {*No viu ací / No viu ací?*}

Les llengües han creat l'entonació per a ajudar al receptor a interpretar el missatge. No podem entendre què ens diuen sense trobar quines paraules hi ha i quines relacions sintàctiques les unixen. Per a facilitar eixes operacions, moltes llengües destaquen una síl·laba en les paraules polisíl·labes («sí·l·laba tònica»), senyal tonal que indica al receptor que al seu voltant hi ha una paraula. També tenim tonalitats que marquen on comença i on acaba una oració. Eixes són les utilitats fonamentals de l'entonació. Ara bé, una volta que les llengües ja han desplegat el mitjà l'hem habilitat per a funcions secundàries. Com ara, un idioma que tinga més d'una possibilitat en la síl·laba tònica (paraules agudes, planes i esdrúixoles: *cantó*, *finestra* i *mànega*) pot usar eixa diversitat per a diferenciar paraules (*fabricà / fabrica / fàbrica*). La descripció feta comporta que la síl·laba tònica té dos finalitats: la fonamental i constant és ajudar a trobar les paraules d'una oració; secundàriament, permet diferenciar paraules (cosa que passa molt poques voltes). L'entonació té valors secundaris d'ús freqüent, com ara indicar classes específiques d'oracions (interrogatives i exclamatives, 2), o destacar la importància comunicativa que l'emissor dona a un constituent de l'oració:

3. *T'havia dit que volia EIXE MARTELL, no el que m'has donat*

D'acord amb la definició que hem proposat, la fonètica és la part més perifèrica de la teoria lingüística. Tant ho és, que, ben mirat, és només el suport que permet que la informació de l'emissor s'exterioritze i arribe fins al receptor. Podríem afirmar que el llenguatge és l'instrument que usem per a conformar els nostres pensaments; mentre que la fonètica seria el vehicle que portaria la informació des de l'emissor fins al receptor. La caracterització feta comporta que la fonètica no pot intervindre en cap definició de la sintaxi o de la semàntica. La comprensió dels fenòmens fonètics l'hem de fer des de les altres parts de la teoria lingüística. Així, hem definit la noció *fonema* recorrent al concepte *paraula*, que la és la unitat de la semàntica. O no po-

dem explicar els canvis d'entonació dels exemples de (1bf) si no usem conceptes sintàctics (*oració, oració relativa, modificador qualificatiu, modificador atributiu*).

3.1.3. Propostes per a diccionaris

Acabarem l'apartat extraent les definicions que es desprenen de les explicacions que hem fet. Les formularem com si anaren destinades a un diccionari:

4. **fonètica** *f.* Part de la teoria lingüística que estudia el conjunt de mitjans sonors (o fònics) que permeten exterioritzar l'ús d'una llengua, de tal manera que la informació de l'emissor arribi fins al receptor. Els mitjans s'anomenen *fonemes*, pronunciats en una *entonació* determinada.

Els lectors que volen aprofundir en la comprensió de la fonètica, busquen les entrades *fonema* (que remet a *fonologia*, 5) i *entonació*:

5. **fonema** *m.* So no segmentable que, en una llengua determinada, s'usa per a expressar paraules i té la capacitat de diferenciar-ne (*poc* ≠ *pot*, *poc* ≠ *puç*, *poc* ≠ *foç*).¹⁷ És la unitat d'una part de la fonètica, la fonologia.

La qualificació *no segmentable* indica que, en *as* (que és diferent de *os* i de *any*), no hi ha un so, sinó dos (*a + s*):

6. **fonologia** *f.* Part de la fonètica que estudia com formem els fonemes (*e, b, s*; fonologia paradigmàtica) i, també, com els combina l'emissor quan parla i com els percep el receptor (*b + e + s = bes*; fonologia sintagmàtica).
7. **entonació** *f.* Part de la fonètica supeditada a la fonologia. Estudia el contrast sintagmàtic de fonemes pel que fa a la intensitat, l'agudesa i la duració. {*Pensa* ≠ *pensà*}, {*No viu ací* ≠ ¿*No viu ací?*}

17. Les tres parelles d'exemples intenten mostrar que, en la paraula *poc*, hi han tres sons no segmentables (*p, o i c*).

Com que la definició de la fonologia es fonamenta en el fonema, una gramàtica ha de definir primer els fonemes, que és el camí que hem practicat en aquest apartat. Convé insistir que el fonema no és només la unitat de la fonologia, sinó també de l'entonació, ja que eixa part de la fonètica també treballa amb els fonemes. Un tal resultat implica que el fonema és la unitat del conjunt, és a dir, de la fonètica. Per una altra banda, si un autor vol incorporar el vessant psicològic de la fonètica a la teoria lingüística (sobretot aclarir què tenim en la ment just abans d'articular una oració), trobe que hauria de definir els conceptes que hem estudiat tenint en compte els problemes assenyalats i les solucions proposades. Cal dir que la finalitat dels quatre conceptes definits és donar una visió ordenada, clara i panoràmica de la teoria fonètica. En canvi, és natural que eixes definicions no puguen aclarir totes les qüestions. Com ara, per a explicar la dualitat *pensa* i *pensà* hem proposat més amunt diferenciar entre la utilitat bàsica de l'entonació i una secundària (§3.1.2). Caldria introduir distincions semblants per a explicar l'ús de la llargària o l'agudesa vocàlica com a propietats diferenciadores de paraules.

En la terminologia, he preferit el terme *entonació* a *prosòdia*. La causa per la qual he actuat així és el principi general que, sempre que hi ha una paraula en la llengua col·loquial que és apta per a expressar un concepte, l'hauríem d'usar. D'acord amb eixe principi, és preferible *nom* a *substantiu*, *paraula* a *lexema*, *lletra* a *grafema*. En el cas d'ara, el terme *prosòdia* ve del grec i viu aïllat en la llengua actual. De fet, la desconeixença que en tenim deu haver afavorit que haja passat de significar 'fonètica' a 'entonació'. En canvi, els noms *to* i *entonació* són populars i, també, precisos. Naturalment, si un autor es compromet en l'ús de *nom* o *to*, després no pot usar *substantivar* o *prosòdic*. En aquest escrit, he substituït l'adjectiu *prosòdic* per *tonal*. Ara bé, com que el terme *prosòdia* ha existit i continua usant-se, els diccionaris l'han de contindre. Una proposta que expresse la seua evolució teòrica podria ser la següent:

8. **prosòdia** *f* Part de la gramàtica que estudiava el conjunt dels mitjans fònics d'una llengua. A partir del segle XIX, comença a reduir-se a l'estudi de l'entonació.

Com que la segona oració no explica positivament el valor actual, dóna a entendre que el terme *entonació* és preferible a *prosòdia*.

3.1. Qüestions secundàries

3.2.1. El «tonema» o «prosodema»

Acabarem el treball mirant tres qüestions secundàries. En primer lloc, reflexionarem sobre el concepte *tonema* (§3.2.1.). En segon lloc, mirarem si podem trobar el factor que ha portat les definicions de la fonètica i de la fonologia per camins dubtosos (§3.2.2.). En darrer lloc, ens preguntarem si la fonologia és un sistema (§3.2.3.). En el camí que hem seguit, la definició del concepte *fonema* inclou que és la unitat de la fonologia (§3.1.3., 5). En el cas de l'entonació, hi ha alguna unitat específica? Una part dels lingüistes actuals afirma que l'entonació o prosòdia té com a unitat el «tonema» o «prosodema».¹⁸ El raonament potser ha sigut el següent: si la fonologia té com a unitat el fonema i la morfologia el «morfema», l'entonació o prosòdia també tindrà una unitat, que, per paral·lelisme, caldrà anomenar *tonema* o *prosodema*. Ara bé, la qüestió decisiva és definir eixa hipotètica unitat amb característiques comprensibles. Els diccionaris tradicionals (*DGLC* i *DCVB*) no contenen les entrades *tonema* i *prosodema*. En canvi, el *GDLC* inclou les dos (amb definicions diferents, 9 i 10), mentre que el *DIEC* i el diccionari de l'Acadèmia del castellà només posen *tonema*, tot i que la gramàtica de 1973 de la institució espanyola només usa *prosodema* (*RAE*, 1973: 11 i 581):

9. **tonema** [de *to* i *-ema*, per analogia amb *fonema*] *m* FON Unitat d'inflexió tonal, fonològicament pertinent, dins una seqüència fònica. (*GDLC*)
10. **prosodema** [de *prosòdia* i *-ema*] *m* LING En glossemàtica, unitat mínima prosòdica, element exponent de la forma de l'expressió. (*GDLC*)
11. **tonema** *m*. Unitat fonològica basada en el *to*, que permet de distingir significacions. (*DIEC*)

18. N'hi ha una mostra en *RAE* (1973: 11 i 581).

12. **tonema** *m.* Fon. Inflexión que recibe la entonación de una frase a partir de la última sílaba acentuada. (RAE, 2001)

En les propostes anteriors, no n'he vist que complixquen l'exigència que ha de satisfer la definició de qualsevol unitat (i de qualsevol concepte): dir quines característiques positives té en exclusiva eixa unitat, les quals són, com a conseqüència, les que definixen el concepte. Com ara, la definició del *DIEC* (11) assegura que el tonema està «basat en el to», però no exposa quines propietats concretes el definixen.

La veritat és que les deficiències que contenen les propostes anteriors són previsible. Com que l'entonació també treballa amb els fonemes, no tindrà una unitat privativa. Ara bé, si intentem definir una noció que no existix (*tonema*, *prosodema*) és molt fàcil fer afirmacions ininterpretables, que és el panorama que hi ha en les definicions de 9-12. Així, la proposta del *GDLC* és reduïble a «inflexió tonal», sense dir quins són els constituents del «tonema». Eixa absència impedi expressar en què consistix la «inflexió». El fet de no caracteritzar les nocions *fonètica*, *fonologia* i *entonació* d'una manera entenedora, travada internament i aplicable a l'objecte d'estudi ha portat al resultat d'intentar definir una unitat que no coneix ningú perquè, en realitat, no existix.

Acabarem les reflexions preguntant-nos com hem d'actuar en els diccionaris. En concret, podem definir un concepte inexistent? Per a aclarir eixa qüestió, hem de tindre en compte que els diccionaris han de descriure la realitat, i el concepte *tonema* o *prosodema* és real en el sentit que apareix en obres concretes. Ara, això sí: hem de fer una definició que no amague el problema de fons. La proposta següent intenta conjuminar els objectius de tractar les paraules que existixen i informar als lectors d'una manera objectiva:

13. **tonema** *m.* Segons alguna teoria del segle xx, unitat de l'entonació. Això no obstant, eixa part de la fonètica opera amb els fonemes. Vegeu *entonació*.
14. **prosodema** *m.* Segons alguna teoria del segle xx, unitat de l'entonació o prosòdia. Això no obstant, eixa part de la fonètica opera amb els fonemes. Vegeu *entonació*.

3.2.2. *Confusions sobre la fonètica i la fonologia: causes*

Quan en l'anàlisi d'una definició trobem alguna deficiència, convé que ens preguntem quin factor podria haver espentat l'autor cap al camí dubtós. És probable que el tema de les unitats haja enterbolit la caracterització de la fonètica, la fonologia i l'entonació. En concret, si la fonologia i l'entonació tenen com a unitats, respectivament, el fonema i el «tonema», hom podria haver cregut que la fonètica tindria com a unitat l'al·lòfon. Hi havia un factor que afavoria eixa interpretació: el fet que s'anomenen «transcripcions fonètiques» aquelles transcripcions fòniques de discursos que no es fan amb les lletres usuales, sinó amb uns signes gràfics que majoritàriament representen al·lòfons. Realment, si la unitat de les «transcripcions fonètiques» és una lletra que molt sovint representa un al·lòfon, eixa noció fònica serà la unitat de la fonètica. Tot seguit, comprovarem que la possibilitat que acabem d'apuntar permet explicar diverses propietats que han aparegut en les definicions que hem analitzat més amunt (§2.2.2.).

A fi de delimitar la fonologia i la fonètica, hom suposaria que el fonema no és cap so. En el món físic, només hi haurien al·lòfons. Així, quan pronunciem un so alveolar nasal, no seria el fonema /n/, sinó un al·lòfon d'eixe fonema. Una tal concepció justifica dos fets correlatius. En primer lloc, podem entendre l'eliminació de la paraula *so* en la definició del concepte *fonema* (§2.1.2., 5-7). Eixa supressió demanava buscar un altre nom per a saber quina classe d'entitat són els fonemes, necessitat no satisfeta. El resultat de la supressió comporta una altra anomalia: nega el valor etimològic de la paraula *fon* (el fonema seria una «veu» o «so» —valor etimològic— que no *sonaria*). Finalment, el fet de separar la fonologia dels sons justifica un procés correlatiu: el concepte *fonètica* no indicaria el conjunt de mitjans fònics que usa una llengua, sinó que s'ocuparia de *realitzar fonemes* (§2.2.2., 16) o *articular sons* (§2.2.2., 19). És a dir, hi hauria per una banda la fonologia (que s'ocuparia d'unes unitats no concretades) i, per l'altra, tindriem la fonètica (que tractaria la materialització de les unitats no especificades).

El camí que seguim també permet comprendre les definicions dels al·lòfons (§2.1.3., 8 i 9). Els autors saben que eixa noció representa una

variació del fonema, i ho diuen. Ara bé, si suposem que el fonema no seria cap so concret serà ben difícil explicar en què consistixen les variacions dels al·lòfons i, com a conseqüència, els autors que tenen eixa concepció han de deixar en el buit una altra propietat crucial. Eixa segona absència en comporta dos més: en primer lloc, no poden explicar per què les llengües han creat els fonemes; en segon lloc, no tracten quin és el límit que els parlants tenen a l'hora de modificar la pronunciació d'un fonema.

La decisió de fer dependre la fonètica dels al·lòfons i desvincular-la dels fonemes comporta dos efectes negatius més. Com que el concepte important és el fonema perquè és el que té la utilitat de diferenciar paraules, resultarà que la fonologia tindrà pes teòric. En canvi, la fonètica esdevindrà un apèndix secundari, pràcticament eliminable de la teoria lingüística. A la vista que la fonètica no seria «pròpiament» una part de la teoria lingüística, és comprensible que hi hagen autors que vullguen posar l'entonació dins de la fonologia: hi hauria una «fonologia segmental» i una «fonologia suprasedgmental» (§2.2.2., 20), operació que permet la poca concreció en què està definida la fonologia («Branca de la lingüística que estudia el valor funcional dels sons en les llengües i llurs alteracions sistemàtiques»).

Finalment, si els fonemes no tenen existència física no en tindrà tampoc el tonema, el qual s'ha de quedar tan poc caracteritzat com el fonema (§3.2.1., 9-12). Fa la impressió que tot quadra. Ací tenim els efectes plegats:

15. Efectes de supeditar la fonètica als al·lòfons i separar-la dels fonemes
 - a. Deixa la fonètica com a un apèndix sense importància teòrica.
 - b. Com a conseqüència, hom posa l'entonació dins de la fonologia.
 - c. El fonema no seria un so, afirmació que contradia el valor del radical *fon*. A més, les definicions no diuen a quina classe d'entitat pertanyerien els fonemes, cosa que equival a deixar-los indefinits.
 - d. La indefinició del fonema comporta la indefinició dels al·lòfons, ja que en eixa situació no és possible explicar quines són les propietats dels fonemes que poden modificar els al·lòfons.

- e. Paral·lelament als fonemes, els tonemes no tenen tampoc existència física. Es queden tan poc caracteritzats com els fonemes.
- f. El resultat final és no caracteritzar d'una manera comprensible i aplicable a l'objecte d'estudi cap de les sis nocions fonètiques bàsiques (*fonètica, fonema, fonologia, entonació i allòfon*).

Girant els ulls cap a una altra banda, convindria mirar si en tota eixa evolució teòrica també ha influït la dualitat de Saussure «llengua i parla»: la fonologia seria una noció de la «llengua», mentre que la «fonètica» seria un concepte de la «parla».¹⁹

Acabarem aquestes reflexions observant que no és només incoherent reduir la fonètica a l'estudi dels allòfons, sinó també separar els allòfons de la fonologia. Recordem que els allòfons comencen i acaben en fonemes, ja que són una variació en l'articulació d'un fonema i eixa variació té com a límit evitar que el receptor interprete una altra paraula com a conseqüència d'haver entès un altre fonema. I bé, si el concepte *allòfon* es troba del tot emmarcat pel concepte *fonema* (partim de fonemes i acabem en fonemes) haurem de concloure que els allòfons formen part de l'objecte d'estudi de la fonologia. En realitat, els allòfons són un aspecte més d'una fonologia que ací no hem estudiat, la sintagmàtica, la qual inclou quatre nocions fonamentals: *síl·laba, fonema vocal, fonema consonant i allòfon*.

3.2.3. *La fonologia, és un sistema?*

El desplegament de la teoria fonològica durant el segle xx ha anat lligat a una qualificació: la fonologia d'una llengua seria un *sistema*. Per a verificar que ho és, hem de fer dos operacions: mirar què vol dir la paraula *sistema* i mostrar que les seues propietats inherents es manifesten en la fonologia. Seguirem eixe camí perquè ens permetrà precisar la naturalesa teòrica de la fonologia. En concret, deduirem quina és la naturalesa de les *oposicions fonològiques*, noció que comporta

19. Les definicions dels fonemes i dels allòfons que proposen el *GDLC* i el *DIEC* també podrien estar relacionades amb uns altres conceptes de Saussure: l'oposició *forma i substància*. El fonema seria la «forma», mentres que l'allòfon seria la «substància».

una paradoxa: si els fonemes són la unitat de la fonologia i tota unitat és indescomponible, pareix una contradicció afirmar que, en qualsevol fonema (com ara *b*), hi haurien diverses oposicions fonològiques (en l'exemple, tres: fonema oclusiu, bilabial i sonor).

Ací tenim la proposta del *DGLC*:

16. **sistema** *m*. Tot orgànic, conjunt les parts del qual estan coordinades segons una llei, contribueixen a un determinat objecte; conjunt de principis, regles, etc., sobre una matèria, enllaçats entre ells d'una manera racional, segons un mètode determinat. (*DGLC*)

Fabra exposa dos definicions, cosa que fa pensar que la paraula *sistema* té dos valors diferents. El *DCVB* explicita més eixa concepció, ja que passa del punt i coma a una separació molt més forta (la numèrica):

17. **sistema** *m*. || 1. Conjunt orgànic, les parts del qual estan coordinades segons una llei i contribueixen a un determinat objecte. || 2. Conjunt de principis o regles sobre una matèria, enllaçats entre ells d'una manera racional, segons un mètode determinat. (*DCVB*)

La causa de les dos definicions deu ser la següent: la primera parla del món («conjunt orgànic»), mentre que la segona caracterització es referix a l'estudi del món, és a dir, parla de la ciència («conjunt de principis sobre una matèria»). També fa tres millores en la redacció: la simplifica (de «Tot orgànic, conjunt les parts del qual...» a «Conjunt orgànic, les parts del qual...») i elimina dos defectes (com que la primera definició expressa què és un sistema i quina és la seua finalitat —«contribuir a un determinat objecte»—, cal usar la paraula *i*; per una altra banda, substituïx una sèrie oberta o indelimitada —«principis, regles, etc.»— per un sol concepte —la coordinació d'equivalència «principis o regles»—). Realment, el *DCVB* no és una obra important només per les aportacions empíriques: també té un valor teòric prou superior al que la nostra lingüística li ha assignat fins ara.

El *GDLC* també ha vist la necessitat de separar les dos accepcions:

18. **sistema** *m* 1 1 Conjunt d'elements materials, relacionats d'alguna manera entre ells o interdependents, que constitueixen un tot orgànic, subjecte generalment a determinades lleis. 4 1 Conjunt

de principis, regles, etc, sobre una matèria, enllaçats entre ells d'una manera racional, segons un mètode determinat. (*GDLC*)

El diccionari de l'Enciclopèdia precisa un factor de la primera definició: substituïx la paraula *coordinar* (16, 17) per *relacionar*, que és més objectiva: fora de la sintaxi, la coordinació demana *voluntat*, mentre que el terme *relacionat* només vol dir 'unit, connectat'. A més, eixe adjectiu evita l'aïllament, que és una propietat incompatible amb la noció que estudiem: en un sistema, no hi ha res solt o aïllat. En canvi, sobra «subjecte generalment a determinades lleis», perquè les relacions i les «lleis» no són, en un sistema, propietats diferents. No és tampoc pertinent el fet d'haver eliminat la finalitat («i contribueixen a un determinat objecte»). Ben mirat, eixa característica hauria d'aparèixer en l'accepció que correspon a la ciència (on tot té una finalitat), però no en la del món físic. Així, és constatable que el sistema solar existix; però, des d'un punt de vista humà, no podem dir que eixe sistema tinga cap finalitat. Acabarem observant que el *GDLC* no ha incorporat la coordinació pertinent del *DCVB* («principis o regles», 17). Pel que fa al *DIEC*, ha reproduït la proposta de Fabra i, per tant, no ha inclòs ni les millores del *DCVB* ni les del *GDLC*.

En les entrades que comentem, hi ha algun detall millorable. En la definició referida al món, potser convé explicitar que és aplicable tant al món mineral (l'exemple adés esmentat, *sistema solar*) com als vegetals i als animals. Eixa precisió aconsella que substituïm «conjunt orgànic» per «part del món o d'un ésser viu». En la segona expressió de 16 («les parts del qual estan coordinades segons una llei»), convé usar la paraula del *GDLC* (*relacionat*), i potser milloràriem la redacció si recorriem a l'expressió *unit o estructurat*, perquè la paraula *estructurat* dóna a entendre d'una manera indirecta que els noms *sistema* i *estructura* són nocions semblants. D'acord amb les reflexions que hem fet, podríem proposar aquesta definició:

19. **sistema** *m.* 1 Part del món o d'un ésser viu formada per diversos constituents estructurats o units.

En el cas de la segona caracterització de 16 («conjunt de principis o regles sobre una matèria, enllaçats entre ells d'una manera racional, segons un mètode determinat»), si parla de la ciència haurem d'usar el terme pertinent, que és *concepte* (o *definició*). El nom *principi* és l'adequat en la metodologia de la ciència, mentre que el terme *regla* forma part de l'ètica. Pel que fa a l'adjectiu *racional*, és redundant amb la ciència; el podríem substituir per una propietat tan important com és l'orde (*conceptes sobre una matèria units seguint un orde determinat*).²⁰ Finalment, el *mètode* és propi del conjunt de la ciència. Per a arrodonir la definició, podríem substituir el nom *mètode* per una característica tan bàsica en la ciència com és l'objecte d'estudi. Eixes observacions desemboquen en aquesta proposta:

20. **sistema m. 2** Conjunt de definicions unides seguint un orde determinat; tenen la finalitat immediata d'explicar un objecte d'estudi.

Acabarem l'anàlisi de la definició del nom *sistema* buscant quines són les característiques que compartixen les dos accepcions (la referencial i la teòrica). Diria que el fons bàsic que tenen en comú és el següent: tot sistema està format per constituents relacionats, propietat que també és atribuïble a les estructures. Com que hi ha una noció general i dos concrecions, podem estructurar l'entrada amb un sol concepte i dos accepcions:

21. **sistema m. 1.** Estructura, conjunt de constituents relacionats. **a.** Part del món o d'un ésser viu formada per diversos constituents estructurats o units. **b.** Conjunt de definicions unides seguint un orde determinat; tenen la finalitat immediata d'explicar un objecte d'estudi.

El nom *estructura* inicial expressa la proximitat enorme que hi ha entre els noms *sistema* i *estructura*.

Ara, ja podem reprendre el problema inicial. Si la fonologia és un sistema, hem de trobar constituents i relacions. Els constituents són

20. La condició de «seguir un orde determinat» indica que, en tota teoria ben feta, la primera definició correspon al concepte més bàsic i, correlativament, la darrera definició representa la noció més perifèrica.

evidents (els fonemes). En canvi, les relacions no són tan immediatament visibles. Les traurem d'una manera inductiva. Sabem que els dos fonemes *b* i *p* són quasi idèntics, ja que tenen dos característiques comunes (ser bilabials i ser oclusius), i només es diferencien per la sonoritat; o els fonemes *p* i *t* també tenen dos vincles (ser oclusius i ser sords), però es diferencien pel punt d'articulació (bilabial contra dental). Eixes observacions mostren que el conjunt d'oposicions que caracteritzen els fonemes («presència o absència de soroll», «oclosiu o fricatiu», «sonor o sord», etc.) són un conjunt de nocions que estableixen vincles teòrics o *relacions* entre els fonemes, de tal manera que els *estructuren*. Per tant, les relacions o oposicions fonològiques són les *propietats* que aprofiten per a definir els fonemes.²¹ Per una altra banda, el resultat a què hem arribat aclaria la paradoxa: les oposicions fonològiques no són els elements de la fonologia perquè només són les propietats articulatòries que aprofiten per a definir cada fonema d'una llengua.

4. CONCLUSIONS

El camí que hem recorregut convida a traure tres classes diferents de conclusions: sobre la història de la lingüística, sobre el rigor de la ciència i, en tercer lloc, sobre els diccionaris. El terme *prosòdia* ens ha vingut molt bé per a mostrar que important que és situar el nostre saber en la història de la lingüística. Com deien els medievals, si en una disciplina podem veure moltes coses és perquè anem en els muscles de gegants, que són els nostres predecessors. Sense eixos gegants, no sabríem res. Cal dir-ho clarament: el saber científic no ix mai d'un mag barbut, sabut i cabut; contràriament, el saber científic és sempre el

21. El fet que les relacions no estiguen *fora* dels fonemes sinó *dins* no deu ser cap característica extraordinària, ja que hi ha una situació semblant en la sintaxi. Segons la proposta que he fet en Saragossà (2003), les relacions sintàctiques (nucli i modificador, modificadors restrictius i predicatius, etc.) són un conjunt de nocions que expliquen com funcionen les categories sintàctiques (nom, adjectiu, verb, etc.) a l'hora de formar construccions sintàctiques. Eixa concepció implica que les categories i les relacions no són entitats diferents (definir una categoria és definir el conjunt de funcions o relacions que pot fer; i la definició d'una relació sempre va referida a categories específiques).

resultat d'una evolució històrica, que convé conèixer. De fet, la perspectiva històrica deu ser u dels requisits per a aconseguir que una disciplina avanci d'una manera significativa. Com a mínim en les ciències humanes.

Les segones conclusions que podem extraure d'aquesta investigació és sobre la importància crucial que té el mètode en la ciència. En una disciplina, sense orde i sistematicitat no hi ha manera de resoldre problemes. A més, les ciències humanes són poc amigues dels descobriments espectaculars. Com que el seu objecte d'estudi és la persona i la societat, i resulta que tots tenim coneixements intuïtius sobre eixes dos realitats interdependents, passa no poques voltes que la finalitat del científic humanista no és dir coses noves, sinó ordenar coses que sabem des de fa segles. Si algú pensa que això té poca importància, diria que erra, cosa que exemplifica el camí que hem seguit. Per a entendre eixa paradoxa, primer que res hem de tindre en compte el poder enorme que, en la ciència, té la *deducció*. Quan una persona ordena coses que sabem des de fa segles, no es limita a eixa operació: també *muny* el resultat. En aquesta investigació, hem partit de la capacitat de diferenciar paraules que tenen els fonemes, que és un saber implícit des de fa molts segles i explícit des de fa unes quantes dècades. Unint eixe factor, l'evolució del terme *prosòdia* i el valor (conegut) de l'entonació, no solament hem caracteritzat les sis nocions bàsiques de la fonètica (cosa que em pense que ja seria important). A més d'analitzar definicions (§2.1.2., §2.1.3., §2.2.), hem mostrat un concepte inexistent (el «tonema» com a unitat de l'entonació, §3.2.1.) i hem fet una proposta sobre quines són les causes d'un procés que ha complicat extraordinàriament les nocions simples que hem estudiat (§3.2.2.). També ens hem enfrontat a qüestions que no pertanyen al nostre objecte d'estudi, però que el camí que hem practicat permetia estudiar (o com a mínim emmarcar): per què la fonologia és un sistema i per quines raons les oposicions fonològiques no són els elements de la fonologia (§3.2.3.). Finalment, hem fet algun suggeriment sobre nocions que circulen molt i que, això no obstant, podrien ser negatives per a la lingüística, com ara «l'articulació doble del llenguatge» (§2.1.2., nota 7) o les oposicions de Saussure «llengua i parla» i «forma i substància» (§3.2.2. i nota 19). I és que, quan una investigació està ben desenvolupada, per ací i per allà re-

gala al seu autor aclariments que no s'esperava. Realment, els bons camins de la ciència són molt agraïts.

En tercer lloc, podem extraure deduccions sobre els diccionaris generals. Eixos llibres no són importants només des del punt de vista cultural. Per al lingüista, també són obres decisives en dos camps concrets: el de la semàntica i el camp particular de la teoria lingüística. En la mesura que eixos llibres s'enfronten al cabal lèxic d'una llengua, són treballs fonamentalment semàntics, molt útils per a investigar el contingut semàntic de les paraules gramaticals (com ara *prou*, o els adjectius demostratius, o les preposicions).

En el vessant particular de la teoria lingüística, tot científic hauria de tindre molt d'interès per les definicions que els diccionaris fan dels conceptes de la seua disciplina, i això per dos raons. Els investigadors han d'estar compromesos amb la divulgació del saber de la seua ciència, i els diccionaris formen part de la divulgació. Això implica que, entre les preocupacions dels lingüistes, hauriem de trobar el tema de com definixen els diccionaris els conceptes de la nostra disciplina. Si els diccionaris oferixen propostes que els lectors de cultura mitjana són capaços d'entendre i assimilar, podem sentir-nos satisfets. En canvi, si eixa característica és absent, és probable que hi hagen deficiències, siga en la redacció o siga *en la mateixa teoria*. Perquè una teoria només es pot divulgar quan és pertinent i coherent. Si un autor intenta divulgar una teoria inadequada, potser només pot aconseguir una cosa: posar al descobert les inadequacions (cosa que exemplifiquen les definicions que hem analitzat en aquest article, §2.1.2., §2.1.3., §2.2., §3.2.1.). Eixa és la segona raó per què un lingüista ha de tindre interès pels diccionaris generals. Quan un lingüista fa l'operació de reflexionar sobre definicions divulgatives, pot trobar-se que, conceptes que usava com si estigueren ben caracteritzats (com ara *fonètica* o *fonema*), en realitat són poc clars. Ben mirat, la divulgació i la investigació potser no són, en el fons, coses diferents. Un bon divulgador també ha de ser un bon científic. I al revés: un bon científic ha de ser capaç de fer divulgació (activitat en què hem d'incloure la docència universitària).

BIBLIOGRAFIA

- AMENGUAL, Juan José (1835): *Gramática de la Lengua Mallorquina*, Palma. Use la segona edició (corregida i augmentada), Impremta de P. J. Gelabert, 1872.
- BALLOT, Josep Pau (1813): *Gramàtica y apologia de la llengua cathalana*, Barcelona. N'hi ha una reedició facsimilar de Mila Segarra, Barcelona, Alta Fulla, 1987.
- BOFARULL, Antoni de, i Antoni BLANCH (1867): *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, Espasa Hermanos. Edició facsimil de Llibreries París-València, València, 2000.
- DCVB = A. M. ALCOVER i F. B. MOLL (1926-1968): *Diccionari Català-Valencià-Baleàr*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 10 vols.
- DGLC = P. FABRA (1932): *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, Edhasa.
- DIEC = *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1995): *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona / Palma / València, Edicions 62.
- DL = *Diccionari de lingüística* (1992), Barcelona, Termcat, Centre de Terminologia.
- DEL = *Diccionario de la lengua española* (2001), REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, Madrid, Espasa Calpe.
- FABRA, Pompeu (1912): *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona, L'Avenç.
- FULLANA MIRA, Lluís (1915): *Gramática elemental de la Llengua Valenciana*, València, Centre de Cultura Valenciana. N'hi ha reedició facsimil, València, París-València, 1993.
- GCC = *Gramàtica del Català Contemporani* (2002): dirigida per Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya, Barcelona, Empúries, 3 vols.
- GDLC = *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* (1998), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- GINEBRA, Jordi (1998): *Estudi introductori*, dins *Gramàtica catalana* de Joan Petit i Aguilar, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- GÓMEZ FONT, Xavier: (1997): *Andreu Sempere (1510-1572) i la seua Prima Grammaticae Latinae Institutio*, Alcoi, Ajuntament d'Alcoi.
- JULIÀ I MUNÉ, Joan (2003): *Diccionari de fonètica*, Barcelona, Edicions 62.
- MARVÀ, Jeroni (1932): *Curs superior de gramàtica catalana*, nova edició, revisada i ampliada per Eduard Artells, 1968, Barcelona, Barcino.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel, Rosanna MESTRE i Ofèlia SANMARTÍN (1998): *Diccionari de lingüística*, Oliva, Colomar Editors.
- PETIT I AGUILAR, Joan (1829): *Gramàtica catalana*, edició i estudi a cura de Jordi Ginebra, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998.

- RAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (Comisión de Gramática) (1973): *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid, Espasa Calpe.
- RAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*. Vigésima segunda edición, Madrid, Espasa Calpe.
- SARAGOSSÀ, Abelard (2003): *Gramàtica valenciana raonada i popular. Els fonaments*, Gandia, CEIC Alfons el Vell. Cite per la segona edició (revisada i augmentada), València, Tabarca Llibres, 2005.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1916): *Cours de linguistique générale*, París, Payot. Use la versió catalana, J. Casas, Barcelona, Ed.62, 1990.
- SEMPERE, Andreu (1560): *Prima Grammaticae Latinae Institutio*. Cite per l'edició de Gómez Font (1997).